

BÖLE

Rönnäs fjärding, Leksands socken

Leksands kulturmiljöprogram

Författare

Kristoffer Ärnback

Antagen av samhällsbyggnadsutskottet 2021-05-27

LEKSANDS
KOMMUN

LÄNSSTYRELSEN
DALARNAS LÄN

**Dalarnas
museum**

BÖLE

Rönnäs fjärding, Leksands socken

Leksands kulturmiljöprogram

Författare

Kristoffer Ärnback

Författare

Lars Jönses och Kristoffer Ärnback

Omslag: Den kringbyggda Kajgården, som är en av de bäst bevarade fäbodgårdarna i hela Leksandsbygden. Västberg 9:9.

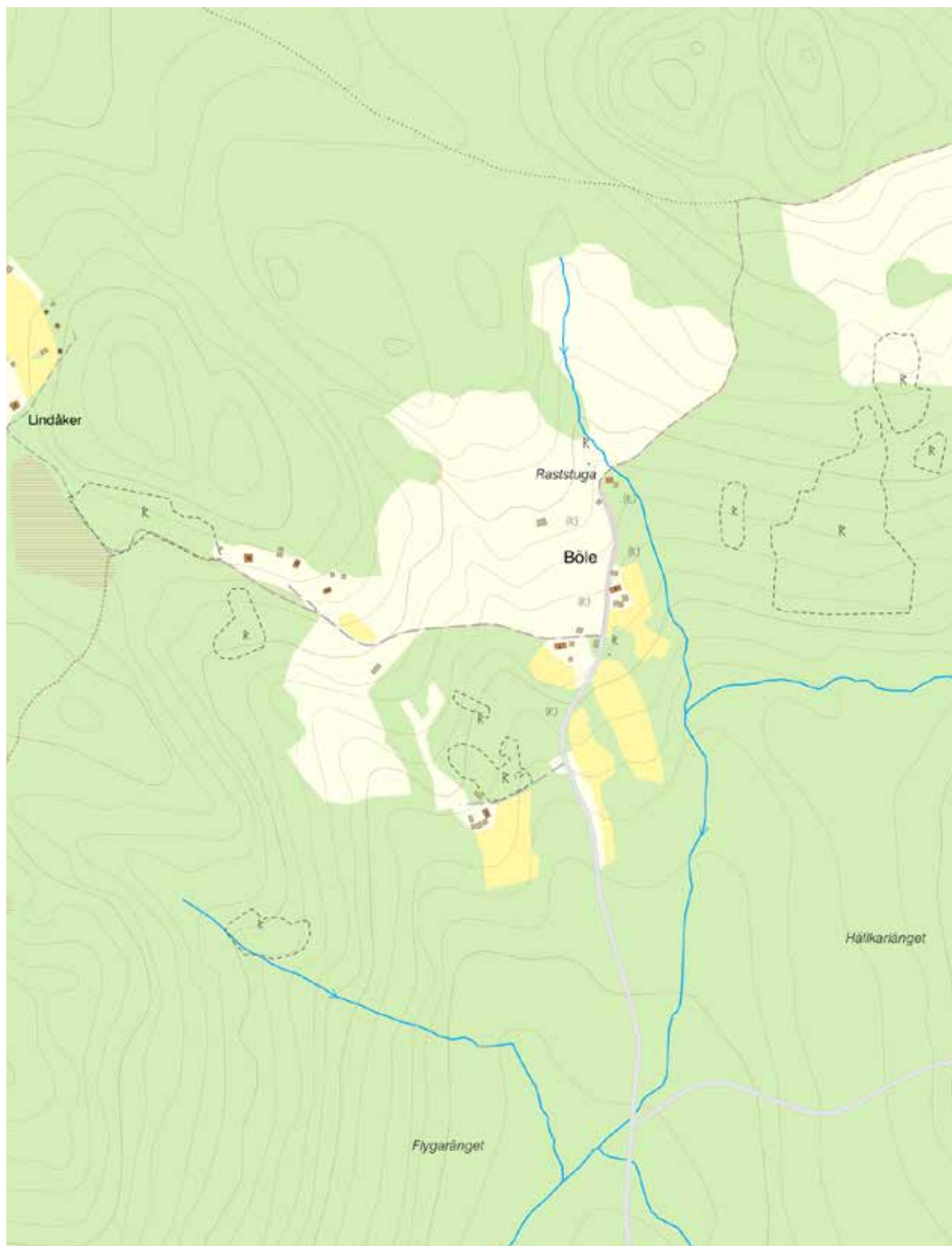
Fotografier och illustrationer: Om inget annat anges, Kristoffer Ärnäck, Dalarnas museum. Om inget annat anges härstammar rapportens kartor från Lantmäteriets tjänster *Historiska kartor* samt *Kartor, flygbilder och ortnamn*. Kartorna används i rapporten under Dalarnas museums avtalsnummer: ©Lantmäteriet I2014/00618

© Dalarnas museum 2021

ISSN:

Innehåll

Beskrivning	7
Historik	7
Landskap och placering	7
Byform, gårdsformer och gårdsstrukturer	7
Bebyggelsens huvuddrag och detaljutformning	8
Utmärkande drag	11
Värden	11
Platsnamn	11
Odlingsmarkens betydelse i det äldre bondesamhället	11
Blandby	17
Bystruktur	17
Timmerhuskulturen och månghussystemet	18
Kringbyggdhet	21
Värdekarta	22
Vad är ett kulturmiljöprogram?	23

Byn Böle är belägen i den östra delen av nuvarande Leksands kommun, strax norr om Almbergsbjörken. I väster finns fäbodstället Lindåker och i öster fäbodstället Fallsbjörken.

Beskrivning

HISTORIK: Blandbyn Böle, som både haft bolgårdar (för bofast befolkning) och fåbodgårdar, ligger Rönnäs fjärding i Leksands socken. Byn ligger i Leksands kommun, som ursprungligen bildades som Leksands landskommun 1863. År 1971 ombildades landskommunen till Leksands kommun. År 1974 uppgick Siljansnäs och Åls kommuner i Leksands kommun. Byn nämns i skrift 1549 som *Böledt*. I hjälpskatteregistret för Älvsborgs lösen fanns motsvarande fem gårdar i byn som alla räknades till bland de fattigaste i Leksand. Den sista bofasta gården i Böle övergavs 1930 och fåbodbruket upphörde 1940. Byn har under en lång period varit öde men flera av gårdarna har nyttjats som fritidshus under senare tid.

LANDSKAP OCH PLACERING:

- Byn Böle är belägen i den östra delen av nuvarande Leksands kommun, strax norr om byarna Almberg och Almbergsbjörken, väster om Fallsbjörkens fåbodar och söder om Risberget. Bortom Risberget finns Lindbergsbyarna. Väster om byn ligger Lindåkers fåbodar och därbortom i nordväst Risa. Sydöst om byn rinner Bölsån. Mitt i byn finns ett trevägskors som utbildas av vägar mot Almbergsbjörken i söder, Slättberg i öster och Lindåker-Bastberg-Risa i väster. Huvudvägen genom byn uppvisar en snarlik sträckning som på storskifteskartan från år 1826 och är liksom övriga byvägar grusbelagda.
- Byn är i huvudsak utspridd med gårdar i en bitvis brant sydsluttning med öppna odlings- och betesmarker som har brukats av Leksands avels- och betesförening alltsedan 1930-talet. Slutningsläget erbjuder en hel del öppna siktlinjer söderut mot bland annat Almbergsbjörken, sjön Skvin och de vidsträckta kuperade skogsmarker som utgör den östra delen av Åls socken.

BYFORM, GÅRDSFORMER OCH GÅRDSSTRUKTURER:

- Av den äldre byn Böle återstår idag fyra gårdar varav manbyggnaden på den nordligaste av dessa används som raststuga. I övrigt finns enstaka äldre ekonomibygnader utplacerade i landskapet samt även några nyare fritidshus längs vägen västerut mot Lindåker. Som mest har det funnits fem bofasta gårdar i byn och en något större mängd fåbodgårdar. Vid storskiftet, som inträffade år 1826, var de flesta av gårdarna i byn kringbyggda. Endast en av gårdarna var emellertid kringbyggd på alla fyra sidor vilket annars var brukligt i Leksandsbygden vid tiden. Möjligen antyder detta förhållande att Böle var en förhållandevis fattig by med ett glesare byggnadsbestånd än på andra platser.

BEBYGGELSENS HUVUDDRAG OCH DETALJUTFORMNING:

- Det kvarvarande byggnadsbeståndet i Böle utgörs nästan helt utslutande av ålderdomliga timmerhus i form av bostadsbyggnader, trösklogar, fåjs (fåhus), bodar, stall med portluder och foderbodan. Ibland står de äldre timmerhusen grupperade i längor om två. Bland bostadshusen på de äldre gårdarna finns tre enkelstugor och en parstuga. Parstugan är belägen på den anrika Kajgården, som är en av de bäst bevarade fåbodgårdarna i hela Leksand. Gården innefattar förutom parstugan även en tröskloge, fåjs och foderbod samt avträde. Norr om gården finns en lada med vedluder tillhörande en numer försvunnen gård som emellertid fanns utmärkt på storskifteskartan. Den gamla bykärnan utbreddes sig i huvudsak längs byvägen som idag löper invid Kajgården. Än idag finns flera lämningar av gårdar i form av husgrunder strax norr och väster om Kajgården.
- Äldre byggnader är långsmala, ofärgade eller faluröda och med sadeltak som täcks av tvåkupigt lertaktegell eller plåttak. På svalen (ingången) till källaren under Kajgårdens manbyggnad finns ett stickspåntak (pärt). De flesta tak har en vinkel omkring 30 grader. Den äldre bebyggelsen är enkel och präglas av småskalighet. Inga byggnader är högre än motsvarande en och en halv våning. Vissa ofärgade timmerhus har falurödfärgade knutändar.
- Oftast är timmerstommarna blottlagda som det yttersta fasadskiktet på såväl bostadshus som ekonomibygnader. En bostadsbyggnad i den södra delen av byn är emellertid inklädd med liggande fasspantpanel.
- Äldre skorstenar är i lertegel med enkel form. På Kajgårdens manbyggnad fanns förut en kronskorsten som senare ersattes med en förklädd variant.
- Fönster utgörs av tvåluftsträffönster där varje båge innefattar tre lätt liggande eller stående glasrutor som avdelas av trä- eller blyspröjs. Det förekommer även andra typer av blyspröjsade fönster, exempelvis tvåluftsfönster där varje båge innefattar sex stående rutor som avdelas av blyspröjs. På Kajgården finns ett fönsterpar där var båge är blyspröjsad och omfattar 12 små glasrutor. Fönstertypen är särskilt ålderdomlig och sitter framför byggnadens arstuggu (den andra stugan, motställd byggnadens stuga, som var bostadskök). Äldre fönsterbågar på manbyggnaden till fastigheten Böle 1:5 bär spår av ett rött pigment, sannolikt engelskt rött. Även på fastigheten Böle 3:4 finns en manbyggnad med fönster som nyligen målats engelskt röda.
- Dörrar till bostadshus är i trä och inklädda med horisontellt liggande eller snedställda profilhyvlade brädor. På fastigheten Böle 1:5 bär ytterdörren spår av ockragul färg. I övrigt förekommer ofärgade dörrar.

BÖHLE BY

Lijkunds Lickens Nödan Stijans Fygeeri
Hona Höpströbergs Län.

Hjertig Kongl. Majestät. Nödan Stijans Fygeeri
Hona Höpströbergs Län.
Hjertig Kongl. Majestät. Nödan Stijans Fygeeri
Hona Höpströbergs Län.

Wändberghs Öarsid

Hjertig Kongl. Majestät. Nödan Stijans Fygeeri
Hona Höpströbergs Län.

Wändberghs Öarsid

Denne Karta er udarbejdet af Landmætere
P. H. K. og er en nøjagtig afbildning af
den reelle Tilstand i Byen og Omegnen
den 1ste Junij 1826.

Landmætere

A	10	11	12
B	13	14	15
C	16	17	18
D	19	20	21
E	22	23	24
F	25	26	27
G	28	29	30
H	31	32	33
I	34	35	36
J	37	38	39
K	40	41	42
L	43	44	45
M	46	47	48

Utsnitt från storskifteskartan för Böle upprättad år 1826. De vita prickarna markerar gårdar där bebyggelse fortfarande finns kvar. Källa: Lantmäteriets historiska kartor ©Lantmäteriet I2014/00618

Ovan, Kajgårdens manbyggnad är en parstuga av ålderdomligt slag med många välbevarade äldre detaljer så som blysprösjade fönster och ytterdörr med diagonalställd profilhyvlad panel. Liknande parstugor är idag ovanliga i Leksand och byggnaden har synnerligen höga kulturvärden.

Till vänster syns övriga byggnader på Kajgården med fäiset närmast i bild och tröskklogen i bakgrunden. Västberg 9:9.

I övrigt förekommer olika varianter av enklare trädörrar.

- Två bevarade äldre farstukvistar är i variant med sadeltak som bärs av kontursågade sidbrädor som efterliknar balusterdockor.
- Fönster- och dörrömfattningar på äldre hus är oftast enkla med fyra brädor där sidbrädorna omsluter topp- och bottenbrädorna. På vissa hus förekommer fönsterömfattningar med profilerade överstycken. Dörrömfattningar är inte sällan profilhyvlade.

UTMÄRKANDE DRAG:

- I Böle är bebyggelsen i ovanligt hög utsträckning oförändrad sedan åtminstone det sena 1800-talet. Gårdarna i byn erbjuder därmed en omistlig inblick i det äldre bondesamhällets byggnadskick och livsvillkor.
- Det höglänta och kuperade läget bland gårdarna i Böle erbjuder mycket storslagna siktlinjer söderut.
- Det öppna och hävdade betes- och odlingslandskapen är en mycket viktig del i byns karaktär. Den kvarvarande odlingsmarken i söder uppvisar samma ungefärliga utbredning och karaktär som vid stor-skiftet år 1826, vilket är anmärkningsvärt.

Värden

Nedan beskrivs de värden som byarna bedöms besitta. I detta kulturmiljöprogram beskrivs kulturhistoriska och estetiska värden. Alla värden förklaras i sitt sammanhang, men utefter en förutbestämd grundmall som är lika för varje by.

Platsnamn

Platsnamn är ofta gamla, och med betydelser som är sprungna ur, eller anknytta till platsens specifika historia. Att beakta god ortnamnsred är lagstadgat enligt kulturmiljölagen. Bynamnet Böle innefattar betydelseerna boning, bostad och gård. I ortsnamn antas betydelsen ofta syfta mot nybygge eller odling, vilket sannolikt även gäller för Böle.

Värden/var varsam med

- Platsnamnet Böle.

Odlingsmarkens betydelse i det äldre bondesamhället

Byarna som helhet, i synnerhet med avseende på bebyggelsens utbredning och samspelet mellan bebyggelse och odlingsmark kan berätta en mångfald av berättelser om livet i Dalarna och Leksand innan industrisamhällets genombrott på landsbygden. I det äldre bondesamhället, här menat som det av jordägande

bönder dominerade samhälle som föregick industrisamhället på många platser i Dalarna, uppdelades av tradition såväl jord som byggnader mellan alla syskon i en syskonskara vid arvskifte. I Leksand och Övre Dalarna var de flesta därför småbrukare med egen gård och egen jord, något som är annorlunda gentemot många andra delar av Sverige, där en mindre andel av befolkningen faktiskt ägde jord. När befolkningen ökade, särskilt från och med 1700-talet, splittrades odlingsmarken i komplexa ägofigurer. Något som på sikt ledde till ett jordbruk med minskade marginaler och större känslighet för missväxt. Detta tvingade delar av befolkningen på arbetsvandringar med bisysslor, och gav upphov till bland annat ett utpräglat fåbodbruk. Den odlingsmark som fanns var livsviktig ekonomiskt, men även av stor social betydelse. Att ärva och äga jord ansågs mycket viktigt, och medförde viktiga demokratiska rättigheter och möjligheter, bland annat till att bedriva fåbodbruk och att ha rösträtt i sockenstämman.

Det finns specifika företeelser i landskapet i och kring byn som berättar om det äldre bondesamhället. Djurhållningen var förr en förutsättning för livsuppehållet. Hur många djur man kunde hålla berodde på tillgången av bete och vinterfoder. Antalet djur styrde i sin tur, före konstgödningens tid, hur stor åkerareal man kunde hålla. Det rådde därför stor konkurrens om slåtter och bete och i stort sett all tillgänglig gräsmark utnyttjades för slåtter medan sämre mark brukades till bete. Hackslogar kallades de stenbundna fastmarker som inte var lämpliga att odla upp men som ändå gav tillräckligt så det var värt att slå. Förbättring av slåttermarkerna utfördes i den mån det var möjligt och man kan se spår av stenröjning. Den årliga slåttern skapade en mager mark som sällan eller aldrig fick tillskott av gödning och därmed gavs förutsättningar för en stor mångfald av växter, insekter och svamp. Varje liten rest av denna naturtyp är värd att förvalta då de ofta hyser hotade arter.

Idag har slåttermarken till stor del växt igen och en liten del har röjts upp till åker. I det som tidigare var öppen mark, åker och äng kan man idag ändå finna spåren av odlarmödan i form av rösen, åkerkanter, beskurna träd men även i själva artsammansättningen. I och runt byarna fanns förr stora arealer slåttermark men med dagens jordbruk är de nästan helt försvunna. De som finns kvar är därför värdefulla att värna.

För att dryga ut vinterfodret till djuren repades löven av träd eller så skars riset av från träd som rönn, sälg och björk. För att underlätta för löv- och risskörd beskars träden, hamlades, på den höjd som var lämplig. Lövfoderträden har kunnat bli mycket grova och gamla och är hemvist för en mångfald av arter. De kan kännas igen genom sin speciella form där grenarna ofta kapades mer än två meter över mark dit djuren inte nådde och det finns en tydlig hamlingszon med grenskott och knölar på stam och huvudgrenar.

Det var inte ovanligt att man planterade vårdträd på gårdarna. Det var ofta ädellövträd, som lönn, lind, alm, ek eller ask. Vårdträden skulle i äldre folketro beskydda gårdens invånare men kan även ha planterats för att exempelvis markera ett barns födelse.

Norr om byn utbreder sig ett storslaget öppet och hävdad beteslandskap.

Beteslandskapet avskiljs med hjälp av enkla gärdesgårdar.

Överallt i landskapet finns lämningar av odling och historisk djurhållning.

Utsikt från det öppna beteslandskapet i norr.

Om fruktträd vårdas på rätt sätt kan de bli gamla och de kan vara värdefulla karaktärsskapare på gårdarna. Alléer, som kan vara enkelradiga eller dubbelradiga, förknippas ofta med högreståndsmiljöer, vilket det är knappt med i Leksands bymiljöer, men de kan även ha planterats längs vägarna för att ge vindskydd och skugga. De kan också ha använts för lövtäkt.

I den södra delen av Böle finns ett fortfarande öppet och hävdad odlingslandskap som till sin karaktär och utbredning nära efterliknar odlingslandskapen som de är utritade på storskifteskartan från år 1826. I landskapet finns här många spår av det historiska jordbruket och markberedningen med exempelvis gärdesgårdar i sten och odlingsrösen. De trädriddåer som delvis avgränsar olika odlingsmarker från varandra är dessutom utmärkta som impediment redan vid storskiftet. I den norra delen av byn utbreder sig ett storskaligt beteslandskap som med vissa avbrott fortsätter västerut ända till Fallsbjörkens fåbodar. Beteslandskapet har under närmare 100 år nyttjats av Leksands avels- och betesförening som bland annat har hästar på bete i området. Beteslandskapen avskiljs fortfarande från övrig mark av gärdesgårdar. De öppna och hävdade betes- och odlingslandskapen kring Böle är mycket betydelsefulla för

Den öppna och hävdade betes- och odlingsmarken är viktig för byns karaktär och erbjuder storslagna utsiktspunkter söderöver. Härifrån syns Skvins vattenspegel, Almbergsbjörken och de vidsträckta kuperade skogslandskapen i Åls socken söderut.

förståelsen kring de sociala och ekonomiska förhållanden som präglade livet i byn i äldre tider och har därför särskilt kulturvärde. Att jordbrukslandskapen hålls öppna och hävdade, samtidigt som dess karaktär med bland annat stenrösen bibehålls är mycket viktigt för byns karaktär.

Värden/var varsam med:

- Öppen och hävdad betes- och odlingsmark.
- Enbuskar, rösen och större stenar belägna på impediment i landskapet.
- Äldre odlingsrösen och gärdesgårdar av sten som konstruerats i samband med markberedningen.
- Gärdesgårdar som avgränsar betesmark från övrig mark och bygator.
- Synbara historiska gränser mellan olika inägor.

Lämningar efter fyrkantsbyggd gård som finns utmarkerad på storskifteskartan. Husgrunden vittnar fortfarande om byns utbredning i äldre tider.

Blandby

Böle har varit en blandby, en by där det både funnits bofast bybefolkning och fåbodar tillhörande en annan by. Den komplexa sammansättningen av byar och fåbodar är typisk för Övre Dalarna, och återspeglar ett samhälle där knappa förutsättningar för en stor befolkning krävde långtgående uppfinningsrikedom i såväl markanvändning som jordbruksdrift. Berättelser som är anknutna till fåbodväsendet och Övre Dalarnas komplicerade jordbrukssystem är i hög grad relevanta för förståelsen av människors livsvillkor i Leksand i äldre tider. Fortfarande idag finns spår av fåbodväsendets utbredning i Böle. Kajgården på fastigheten Västberg 9:9 är exempelvis en av de bäst bevarade fåbodgårdarna i hela Leksand. Kvarvarande äldre fastighetsbeteckningar bland annat från byarna Noret, Västberg och Ullvi vittnar fortfarande om förhållandet mellan bolgårdar och fåbodgårdar. Utöver dessa byar hade Plintsberg och Hjornäs fåbodar i Böle.

Värden/var varsam med:

- Fastighetsbeteckningar som utgår från andra byar, eftersom dessa kan berätta om fåbodväsendets utbredning i byn historiskt.
- Övergiven tomtmark och husgrunder där både fåbodgårdar och bolgårdar tidigare funnits.
- Kajgården är i sin helhet omistlig för förståelsen av Leksandsbygdens komplexa fåbodväsende i äldre tider.

Bystruktur

Bebyggelsens tillkomst och utveckling hänger samman med hur landskapets resurser kunde nyttjas. Just jordbruksmarken dikterade ofta hur gårdarna placerades i byn. Historiskt placerades många gårdar antingen i skogsbyn eller på karga höjdlägen mitt i odlingslandskapet. Detta beror på att sådana platser inte var lika användbara som odlingsmark. Gårdarnas placering i landskapet konstituerade sedan framväxten och utvecklingen av byns karaktär. Att den ålderdomliga karaktären med täta och dynamiskt framvuxna byar levte kvar så tydligt i Leksand beror på att 1700- och 1800-talens skiftesreformer påverkade byarna annorlunda här, än i övriga Sverige.

I Böle är de nuvarande gårdarna glest placerade, dock i huvudsak längs den genomlöpande nord-sydliga byvägen. Så var även fallet vid tiden för storskiftet år 1826. Idag har emellertid flera av de dåvarande gårdarna försvunnit varvid den förut täta bykaraktären delvis gått om intet. Kvar finns emellertid flera husgrunder och tomtrester som kan vittna om den historiska byns utbredning. Lämningarna kan tillsammans med kvarvarande gårdar kan berätta om hur bebyggelsen utvecklats i samklang med odlingslandskapet och de förutsättningar som historiskt styrte bebyggelseutvecklingen i Leksand och har därför ett kulturvärde.

Värden/var varsam med:

- Bebyggelsens organiskt framvuxna karaktär med gårdar placerade på impediment och i klungor i utkanten av betes- och odlingsmarkerna.
- Spår av gamla gårdar i form av exempelvis husgrunder, fruktträd, källare och brunnar.

Enkelstuga

Parstuga

Timmerhuskulturen och månghussystemet

Från medeltiden och fram till 1900-talet knuttimrades de flesta byggnaderna i Övre Dalarna. Timmerhuskulturen präglas av månghussystemet. Istället för att bygga få och stora byggnader uppfördes många små och funktionsspecifika timmerbyggnader. Det fanns många sociala och praktiska fördelar med detta. De små byggnaderna var lätta att dela upp och flytta vid arvskifte. Råvaran fanns tillgänglig i överflöd. De flesta timmerhusen kan uppdelas i kategorierna bostadshus, djurhus, förvaringshus och verkshus. Timmerhusen i Leksand och Övre Dalarna kännetecknas av utformningsmässig enkelhet, högkvalitativt virke och mycket gott hantverksutförande. De flesta husen byggdes av bönder efter gårdens behov, och med tiden utvecklades stor skicklighet i byggandet. Den stora skickligheten ledde till att timringskonsten också utvecklades till en viktig inkomstkälla för de »träkloka« Leksandsbor som begav sig på utsocknes arbetsvandringar. De ålderdomliga timmerhusen är idag en omistlig beståndsdel i vad som gör Leksands byar till speciella och trivsamma livsmiljöer. Här syns det att människor levt under mycket lång tid. Timmerhusen är byggda med omsorg i en lokal tradition som utvecklats och använts under flera hundra år, fram tills industrialismens intåg, mot 1800-talets slut och kring sekelskiftet år 1900. I Böle utgörs byggnadsbeståndet på de äldre gårdarna uteslutande av välbevarade ålderdomliga timmerhus som på ett mycket tydligt vis återspeglar det äldre bondesamhällets timmerhuskultur med månghussystem. Förutom en mängd välbevarade ålderdomliga ekonomibyggnader finns fyra välbevarade äldre bostadshus i timmer i form av enkelstugor och en parstuga. Timmerhusen i Böle är en omistlig källa till kunskap och förståelse om timmerhuskulturen i Leksand och har därför särskilt kulturvärde. Värdet förstärks av att de ålderdomliga byggnaderna utgör en väsentlig beståndsdel i Leksandsbygdens bebyggelsekaraktär, och ofta är uppförda med en enastående hantverksmässig och utformningsmässig kvalitet. Särskilt utmärkande är Kajgården med parstuga, tröskloge, fåjs och foderbod samt avträde.

Värden/var varsam med:

- Att husen är byggda i trä eller knuttimrade, samt att de äldre husen ofta har en genomgående enkel karaktär utan onödiga utsmyckningar.
- De knuttimrade bostadshus som finns på fastigheterna Böle 3:4, Böle 1:5, Västberg 9:9 och Noret 2:27. Värdebärande egenskaper är bygg-

Ålderdomlig enkelstuga med många vackra gamla detaljer. Farstukvisten är typisk för Leksandsbygden. Fönstren på övervåningen med blyspröjs är synnerligen ålderdomliga. Böle 1:5.

Enkelstuga om en våning som blivit raststuga. Byggnaden har en ålderdomlig farstukvist. Noret 2:27.

En skarv mitt på baksidan på Kajgårdens parstuga vittnar om att byggnaden sannolikt hopförts av två enkelstugor. Fönstret i mitten leder in till byggnadens kammare. Mot de väggar som saknar fönster finns sannolikt väggfasta tarr- eller förlåtsängar på insidan. Västberg 9:9.

Kringbyggd gård med enkelstuga och ålderdomliga timmerbyggnader i den södra delen av byn. Gården är belägen på samma plats som vid storskiftet år 1826 och delar av byggnadsbeståndet är sannolikt detsamma som vid storskiftet. Böle 3:4.

Kajgården har en delvis sluten karaktär och utbildar ett eget gytter av hus. Västberg 9:9.

nadernas: befintliga timmerstommar; långsmala eller rektangulära form; blottlagda timmerstommar; befintliga stående locklistpaneler eller stående och liggande fasspontpaneler i trä; befintlig fönstersättning; befintliga fönsterkarmar; befintliga fönsterbågar i trä med fasta spröjs av trä eller bly tillkomna innan 1950; befintliga fönsterrutor tillkomna innan 1950; profilerade fönsteröverstycken; dekorativa gavelfönster med lunettform; befintliga dörrar; befintliga äldre farstukvistar med tillhörande fönster samt lövsågade eller kontursågade detaljer; befintlig utformning beträffande tegeltak och stickspånstak; befintliga skorstenar i tegel; dekorerade taktassar; befintliga spetsvinkliga stuprör; grundmurar med synlig natursten. Välbevarade äldre interiörer med eventuella väggfasta snickerier, listverk, eldstäder, tapeter, spisar och spismurar, årtalsristningar, dörrar, handtag, beslag, tarrsängar, förlåtssängar, textilier och annat äldre kvarvarande möblemang. Stommen och formen på alla de bostadshus som uppförts innan 1930 men därefter väsentligen förändrats är värdefulla.

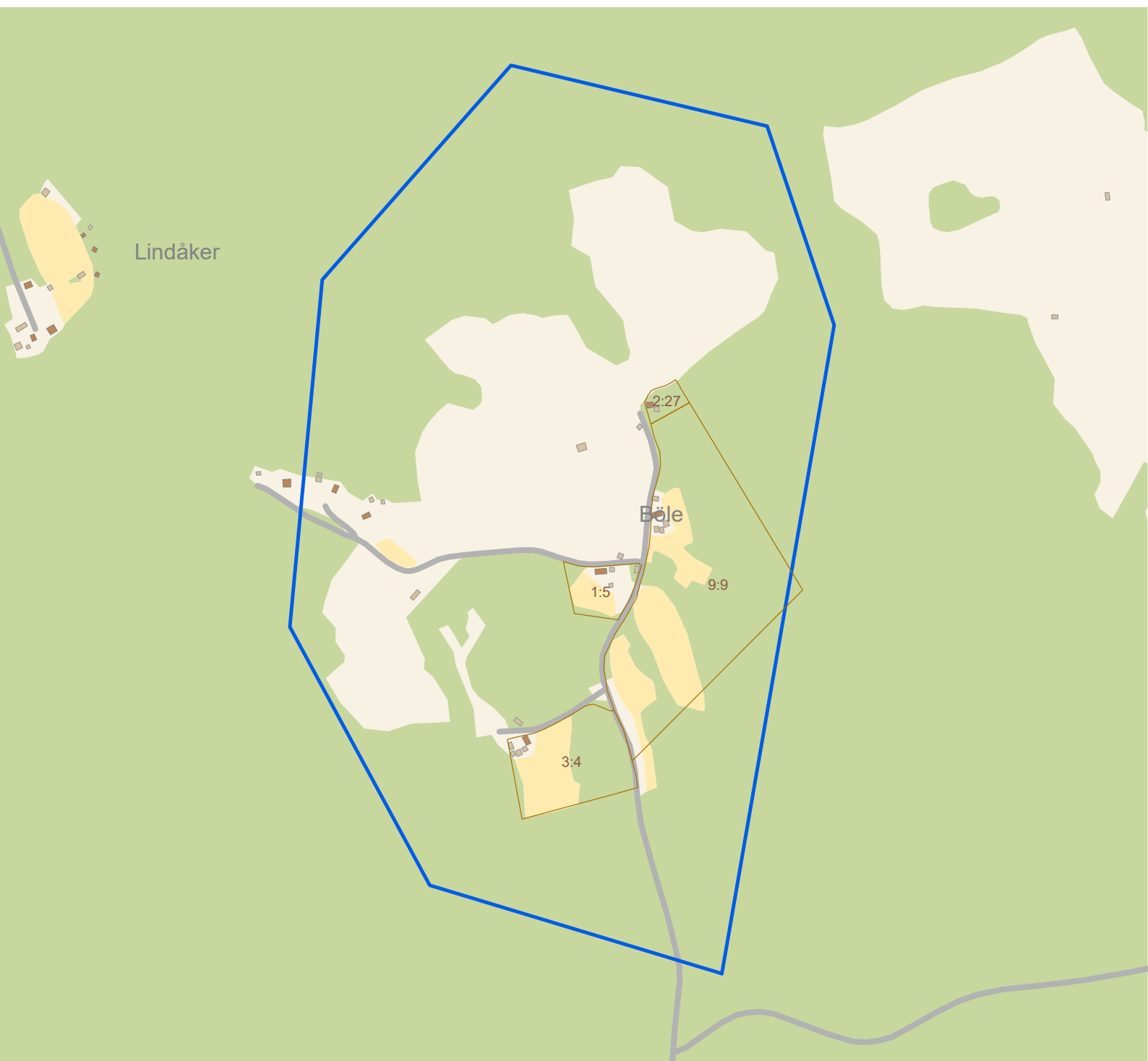
- Samtliga knuttimrade ekonomibyggnader – djurhus, förvaringshus och verkshus uppförda innan 1930. Äldre knuttimrade ekonomibyggnader är en omistlig beståndsdel i byarnas karaktär och bör inte flyttas, rivras eller väsentligen förändras. Längor om två eller fler timrade ekonomibyggnader som står i kringbyggda gårdsformer är särskilt värdefulla. Lika så alla de härbren, smedjor, torkhus och äldre lador som finns utanför gårdsfykanterna runt om i byn.

Kringbyggdhet

I Böle finns två kringbyggda gårdar som återspeglar hur bebyggelsen vanligen ordnades i Övre Dalarnas äldre bondesamhälle. Den kringbyggda gårdsformen började förekomma mot slutet av medeltiden, och utvecklades sedan mot den fyrkantiga kringbyggda form som dominerade helt i Leksand under större delen av 1700- och 1800-talen. Traditionen med den kringbyggda gården uppstod sannolikt i syfte att skydda gårdstunet från väder och omgivning. Många gårdar som tidigare varit helt kringbyggda med fyrkantsform gårdar kom på grund av sociala och ekonomiska förändringar att utglesas från och med det sena 1800-talet. Böles kringbyggda gårdar är särskilt värdefulla eftersom de kan bistå med kunskap och förståelse om hur bebyggelsen i Leksands socken framträdde från åtminstone 1600-talet fram tills 1800-talets senare hälft. Den täta och slutna karaktären som bildas av de slutna gårdstunen är dessutom miljöskapande och trivsamt.

Värden/var varsam med:

- Byggnader som bidrar till kringbyggda gårdstun. Oavsett ålder bör sådana byggnader inte rivras eller flyttas. Byggnader som är placerade med fasader mot en bygata bör hanteras särskilt varsamt, eftersom sådana byggnader påverkar hela byns karaktär.
- Portlider och dörrar som leder in till gårdstunen.

Värdekartan redovisar en klassificering av miljöer och bebyggelse enligt följande: *Blå områden* markerar gårdar, byggnader, odlings- eller betesmark och bebyggelseområden som bedöms ha särskilt kulturvärde.

Vad är ett kulturmiljöprogram?

Ett kulturmiljöprogram är ett kunskapsunderlag framtaget för att tydliggöra kulturmiljöns egenskaper och karaktäristik, utan att dessa vägts mot andra intressen. När kommunen fattar beslut i detaljplaner och bygglov ska en avvägning göras mellan olika allmänna intressen, exempelvis kulturmiljöer eller naturvård, och enskilda intressen, som behovet av en större bostad eller en grannes önskan om utsikt. Det här beskrivs i Plan- och bygglagens (2010:900) andra kapitel. Genom att i förväg ta ställning till vilka områden som har särskilda värden och vad det är som gör området värdefullt förenklas kulturmiljöfrågan i den dagliga handläggningen, men beslutet om vad som är lämpligt att göra på en viss byggnad eller i ett visst område sker i det enskilda plan- eller bygglovärendet.

Ett kulturmiljöprogram kan innehålla beskrivningar av de kulturhistoriska värden som finns hos en byggnad eller en plats. Ett kulturmiljöprogram kan också beskriva miljöns historia, utveckling, nyttjande genom tiden och vilka delar och karaktärsdrag som finns kvar i området idag.

Avsikten är inte att kulturmiljöprogrammet ska vara en ”våt filt” över bebyggelsen, utan snarare att det ska vara ett verktyg för hur kommunen och fastighetsägare ska kunna använda, utveckla och tillvarata kulturmiljön för att skapa en attraktiv kommun och livsmiljö.

Kulturvärden

En kulturmiljö är sammansatt av en mängd egenskaper. En egenskap kan exempelvis vara en byggnads material, byggnadshöjd, fönstersättning, färg eller namn.

En egenskap är aldrig automatiskt värdefull. Ett värde tillskrivs alltid en miljö av olika människor i vår samtid. Personer med olika kompetenser och intressen tillskriver miljöer olika typer av värden. En byggnadsantikvarie kan bedöma att en miljö är särskilt värdefull eftersom den kan utgöra ett slags fysiskt källmaterial som berättar om det förflutna. Samhället kan använda sådana miljöer för att förmedla och konkretisera berättelser om vår historia och på så vis ge människor bättre möjligheter att förstå sin samtid. En arkitekt kan bedöma att en miljö är särskilt värdefull eftersom dess olika arkitektoniska parametrar skapar en vacker och trivsamt livsmiljö. En person kan också bedöma att en plats är värdefull eftersom hen har många minnen kopplade till den.

Det är väldigt viktigt att tydliggöra varför en egenskap tillskrivits ett värde och av vem. Då blir det möjligt att senare följa upp på väderingen och förstå varför den är gjord.

Vad och hur har vi bedömt?

I detta kulturmiljöprogram bedöms kulturhistoriska och estetiska värden, samt delvis även sociala värden. Begreppen förklaras i sitt sammanhang nedan. Alla värderingar är skrivna och utförda av byggnadsantikvarier vid Dalarnas museum. Begreppet kulturvärde används för att beskriva den sammantagna bedömningen mellan dessa tre värdeaspekter.

Kulturhistoriska värden

Miljöer, platser och byggnader med kulturhistoriska värden bär på berättelser om det förflutna som av olika anledningar bedöms vara viktiga för vår samtid – eller att bevara för framtiden. I arbetet med Leksands kulturmiljöprogram har berättelserna om det äldre bondesamhället, timmerhuskulturen, turismen i Leksand och industrisamhället bedömts som särskilt viktiga. De värderingar som finns listade i rapporterna och på hemsidan utgår ifrån bedömningar om hur olika platser, miljöer eller byggnader återspeglar olika aspekter av dessa berättelser. På platser där andra intressanta berättelser tydligt framträder har även dessa medtagits i bedömningen av byns olika värden. Det kan exempelvis beröra anknytningar till välkända historiska personer eller lokala traditioner som är särskilt viktiga för en specifik by. I Leksands-Noret återspeglas delvis andra berättelser än i byarna, varför bedömningsgrunderna där skiljer sig från byarna. Miljöer och byggnader som inte förändrats nämnvärt under de senaste 40-50 åren värderats generellt högt i detta kulturmiljöprogram. Detta beror på att ovannämnda berättelser mer tydligt kan utläsas ur de miljöer som inte nämnvärt förändrats under senare tid.

Estetiska värden

Miljöer, platser och byggnader med estetiska värden bedöms ha stora utseendemässiga och upplevelsemässiga kvaliteter idag. Det kan röra sig om byggnader som är uppförda med stor hantverksmässig skicklighet och högkvalitativa material, landskapsrum där bebyggelsen och landskapet tillsammans bildar trivsamt eller miljöer som är synbart gamla och bär många spår av tidens tand. Bedömningen av estetiska värden har utförts av Dalarnas museums byggnadsantikvarier och har i första hand gått ut på att fånga upp och värdesätta landskapets och byarnas unika karaktär beträffande färgsättning, volymer, former och placering i landskapet. Landskapets karaktär berättar oftast en viktig berättelse och har därför kulturhistoriska likväl som estetiska värden. Den värderingstext som i rapporter och bykaraktäriseringar benämns Låg, tät, faluröd eller ofärgad bebyggelse är den enda som helt och hållet utgår ifrån en estetisk bedömning av byarna.

Sociala värden

Miljöer, platser och byggnader som väcker känslor och är betydelsefulla för grupper eller enskilda personer har sociala värden. I detta kulturmiljöprogram har sociala värden endast undersökts översiktligt genom ett inledande församråd där allmänheten fått möjligheten att lämna in förslag till miljöer att ta med i kulturmiljöprogrammet. Vi har i största möjliga mån bejakat dessa förslag i inventeringsarbetet, och tagit med miljöer som framträtt i församrådet när vi besökt aktuella byar och platser i inventeringsarbetet.

Biologiskt kulturarv

Enkelt uttryckt är biologiskt kulturarv natur som berättar om kultur. Allt från enskilda träd till hela landskap kan berätta historien om den mänskliga när-

Två ålderdomliga blyspröjsade fönster med munblästa glas. På ytterbågen finns spår av engelskt röd färg. Fönstren är en viktig beståndsdel i byggnadens karaktär och hjälper till att placera den i sin rätta tidskontext. Ytterbågen är sannolikt tillkommen under 1800-talets första hälft. Innerbågen är ännu äldre, kanske 1700-tal.

varon. Eftersom berättelserna förmedlas av något levande ligger det i sakens natur att det biologiska kulturarvet befinner sig i ständig förändring- det kan vara kortlivat men kan också fortleva i århundraden.

Biologiskt kulturarv är resultatet av människans möte med det levande i naturen. Genom att förstå detta möte kan vi förklara det vi ser i landskapet och visa vad som behövs för att ta vara på olika värden i landskapet.

Det biologiska kulturarvet kan handla om enskilda träd och buskar som formats av människan, som träd som planterats i en allé eller hamlats för att lövet ska kunna användas som foder till djuren. Det kan även vara större landskap, som fåbodvallen med hackslog, med den omgivande skogen som brukats för bete och där vallkullorna gjort ristningar i träden där de rastat. Det kan även vara det brukade landskapet runt och inne i byn, med ängs- och åkermarker.

Ekonomiska värden

Miljöer med kulturvärden kan ha högre ekonomiska värden i jämförelse med andra miljöer. Exempelvis kan verksamheter så som ett kaféer eller butiker

nyttja byggnader eller miljöer med kulturvärden i sin marknadsföring för att locka kunder och profilera sin verksamhet. Dalarnas unika natur- och kulturlandskap med byar, gårdar och byggnader är också en viktig ekonomisk resurs inom besöksnäringen. Antingen indirekt i förhållande till annan verksamhet eller direkt som ett besöksmål. Byggnader med kulturvärden kan även vara en reell ekonomisk resurs för privatpersoner. En studie från Kulturmiljö Halland har visat att människor i Halland historiskt varit benägna att betala i snitt 7% mer i förhållande till förväntat marknadsvärde för byggnader som bedömts ha kulturvärden. Undersökningen baseras på en jämförelse av köpesumman delat på taxeringsvärde (K/T-talet) mellan byggnader med kulturvärden och byggnader utan kulturvärden.

Fastighetsbeteckningar och GDPR

I kulturmiljöprogrammet anges fastighetsbeteckningar för att visa på var det finns värden, i exempelvis en miljö eller byggnad. Fastighetsbeteckningar kan anses vara personuppgifter.

För att behandla personuppgifter i kommunens verksamhet måste dataskyddsförordningen (GDPR) följas vilket betyder att det ska finnas stöd i en av de rättsliga grunder som återfinns i GDPR. För att använda fastighetsbeteckningar i kulturmiljöprogrammet hänvisas till GDPR:s artikel 6.1.e, att behandlingen är nödvändig för att utföra en uppgift av allmänt intresse eller som ett led i kommunens myndighetsutövning. Uppgifter av allmänt intresse enligt artikel 6.1.e. ska exempelvis ha stöd i lag eller annan förordning. Obligatoriska uppgifter som ålagts kommuner att utföra, exempelvis bygglovgivning, översiktsplanering och detaljplanering enligt plan- och bygglagen, är av allmänt intresse. För att kunna ta väl avvägda beslut i bygglov och detaljplanering men även för att allmänheten ska kunna följa plan- och bygglagen även i de fall det inte krävs myndighetsutövning (exempelvis bygglov), behövs bra kunskapsunderlag kring kulturmiljöns värden och var de återfinns, geografiskt. Relevanta lagrum återfinns i plan- och bygglagen:

- 2 kap 3 § om att planläggning ska göras med hänsyn till de kulturhistoriska värdena,
- 2 kap 6 § om att planläggning, bygglovgivning och även vid åtgärder som inte kräver lov, ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till bl.a. kulturvärdena på platsen,
- 4 kap 16 § om reglering av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i detaljplan,
- 8 kap 13 § om förbud mot förvanskning av en byggnad som är särskilt värdefull,
- 8 kap 14 § om att underhåll ska göras varsamt så att byggnadsverkets kulturhistoriska värde bevaras och

- 8 kap 17 § om att ändring och flyttning av byggnad ska göras varsam samt så att dess kulturhistoriska värden tas tillvara.

För att enkelt och exakt ange läge är det mest lämpligt att använda fastighetsbeteckningar, som sällan ändras och när de ändras så kan deras historiska utsträckning spåras i Lantmäteriets förrättningsakt.

LEKSANDS
KOMMUN

LÄNSSTYRELSEN
DALARNAS LÄN

